

Поєма — як відтворений вік

Строфічну форму обрав Тодосій Осьмачка давню: для поеми про найновіші події, що зненацька змінили обличчя землі.

Село на Україні — цілий світотвір, мальовничий картинами, з безліччю подробиць побуту, серед природи: милих від дитинства.

Мов буря, надійшовши від левади, проламає шлях через лісок, щоб по дідівських могилах пробігти на подвір'я, вдарити в стріху і перекинути дім, — так в той світотвір вривається жорстока сила з сусідських обширів і скрізь породжує "сичання мук", руйнуючи до підвалин тисячолітню будівлю. Розбиває вдрузки сферу прекрасного і навіть уявлення про неї попелом розвіває в степу.

Загибель споконвічної оселі, огнища культури християнського народу, сприйнята в незносимому трагізмі і змальована як вселенська катастрофа.

Страхітливою конкретністю при зображенні людських терпінь сповнюється похмура, повна пекляної гіркоти, повість в октавах, під назвою: "Поет". Ніби відкриваються залізні ворота, і читач увіходить у всесвітню тюрму, звідки крізь заґратовані вікна видно, як сонце сідає за "Цвіркунову гору".

Рушає широка і шумлива річка щоденности, її деталі — важучі, жорсткі, різкі обрисами; характеристичні найвищою мірою. Здається: колючий твір; читач руки поранить, доторкаючись до сторінок; а насправді велика теплота прихована за його зовнішністю.

Послідовно "оконкретнення" всіх уявлень виконано в піснях — з властивою тільки самому Т. Осьмачці приспособібісттю сполучати явища фізичні і психічні в одному образі. Виконано з переконання: тільки так

можна виображувати скорбний світ, чия загибель відбувається в нас на очах, стаючи і нашою останньою трагедією.

Всі повинні, гадає автор, пам'ятати про "теплушки", люту долю, знущання і гроби несправедливо покараних, і про "державного ката"; а крім того — про шукання істини: патос їх, заповнюючи поему (схожу на Грандіозний ліро-епічний вірш), надає духовної сили.

Стоїть перед очима поета:

"Спаситель у страшнім своїм вінку".

Повівають пахощі чебрецю, приткнутого за іконою разом із "пташиними дзвониками".

В простій селянській хаті, серед хліборобського оточення, виростає Свирид Чичка, герой розповіді.

З побутової стихії і природи додано в антураж і тло поеми: вербові ночви, лутки, скрині, колодачі, обценьки, ставники, домовини, лілеї, журавлі, воли, ящірки, комори, повітки, вітряки, і далі — довгі ряди предметів, рослин, живих істот. Напливи конкретних уявлень про довкружний світ бурхнули в клясичну октаву і, зрушивши, переінакшили хвилі її ладу.

Покладено ознаки рідного краю, від "жовтого місяця" до "Граніту земного"; і щохвилини відчутно: події йдуть на нашій чорноземні; он Матусівський шлях, а он — Санджарівка. Відкривається перед духовним зором сфера віри і сфера легенд.

Видно, як воїни стоять при ризі, знятій з Господа; і що робить Пилат; і князя тьми видно крізь рядки поеми.

Простір казок, оповісток про закопані скарби, селянських мітів, староукраїнської фантастики, що стоїть зразу над кольоритною дійсністю, — він теж відкриває далечі в поемі Т. Осьмачки.

Почуття запеклішає, і небо розповіді темніє від хмар, що низько летять над її землею.

Сибіроначальственні крадуть у селян образ Бога. Хлібороби, дійові особи, обстоюють свою неписану концепцію моралі; зосереджуючись на ній думками в лиху годину, укріплюють її і оновлюють своїми стражданням і жертвами. Щоб змалювати терпіння, поет, при власному новоімажинізмі, часто звертається до первісного джерела — милих староукраїнських виспівів (приклад: "сльози бігтимуть, немов горох"). Вирази картинні, повні згущеного почуття; як от: "вихор став йому дихання рвати", "складав смутну поему, як злодій, обминаючи хати", "блискучими ночами холодний місяць колесо своє на океани скочує з ключами і сонцю під проміння подає", "на гадюках світиться роса".

Відтінки комічного, поважного, жахливого, екстатичного, скорбного чергуються або, в котрій-небудь із сцен, змішуються разом: на дивовижний малюнок.

Мотив — "традиційний" для повістярів: недужа Устя, лежачи в ліжку, збирається писати листа до Свирида. Її аж палить зла хвороба, а вона бесідує з матір'ю, і ллються з її уст гарні слова — і до матері, і до неба. Подробиць багато в цій сцені, а серед них одна "прозаїчна": на столі, в чорнильниці плаває нежива муха.

Пречуденна фантасмагорія уявлень розгортається через октави.

Той, кому Устя писала листа, поет, покидає село; бажає вчитися, і "університет з мурованих споруд" приймає його під свій непривітний дах.

Там Чичка частенько бачить "стовпи" схоластичности; дехто з учених, розкладаючи перед довірливими душами тріски ідейних мумій, мимрить; "гризіть! у цьому істина". Туга талановитого сільського хлопця, що мусить прислухатися до гри формалістичного розуму і катуватися потихеньку, відзначена з фігурністю: "... коли вола

давив професор сумом безперечним".

Юнак-поет знаходить джерела живої мудрости в Євангелії та в клясиків.

Холодна невпорядженість студентського побуту і світоглядова сіризна, вже в першому десятиріччі по революції, відтворена так правдиво, як і почуття самотності, відчуженості молодих людей, що поривалися до життя творчого і просвітленого.

II

"Мій любий краю неповинний" — взято епіграфом до другої частини поеми. Знову, після ліричного відступу і викладу авторової філософії життя, звучить скарга за українську землю, занапащену жорстокими сусідами.

Зима. Глибокий сніг. На стіжку сидять коти і, поглядаючи в вікна, бачать, як гості Степана Чічки їдять коропів, — бачать і нявчать. Господар оповідає: вночі його допитували в політичній поліції, при столі з людськими черепами.

Люта розпука селянина перед силою, що хто-зна відкіля взялася, кричить на весь голос і сповнює вірші нервовим болем.

Хуртовина. Її описано з космічною широчінню.

В хаті Чички з'являється політична напасть. Одна проти одної стають дві сили, символізовані, як "Дніпрова лілея" і "жаба з білим пузом".

Коли над краєм, над криницею непорочним стоїть "небесна виднота";
коли

"Вся Україна до життя гуде, мов перед сходом сонце молоде, — тоді сусіди накидають їй свій закон, кривдять і чинять над нею насильство.

Розправа новочасної жандармерії над селянською сім'єю схожа на кошмар, що буває в снах божевільного.

Жила родина; трудилася для хліба насущного, поривалася думками до всього святого, — а тут приходять несвої з жахливими намірами, з вовчою волею: нищити або гнати непокірні українські душі — в морозні пустелі півночі. Відбувається сцена з несамоовитістю одних і самоохисною дією других. У смертельних корчах, з перегризеними горлянками, падають люди на землю.

Сцена написана з потужним розмахом, мов би кинута лініями в простір, де "ридає час".

На сторінках Осьмаччиного твору, повного протесту і відчаю, сердечного терпіння і спочуття до ближнього, горя і краси, твору свободного, нестриманного, воскресає споконвічний український мир.

"Поет" — твір, вибудований рукою дядьківського генія: про всю кривду — всенародну.

Розповідь примхлива; окремі сторінки залишено невідшліхтованими і невідглянцованими: як зокола каміння в давнєзних будівлях.

Сюжетний плян накреслено тільки широкими загальними рисами, і окривається він безліччю подробиць із мінливих душевних станів.

Октавам Т. Осьмачки бракує струнного змайстровання, що колись чарувало слух. Набирають вони іншої тональності і рисунку — з незрівняно сильнішою і різкішою в піднесеннях стихією почуття, багатшого на несподівані вибухи, поруч із спадами до глибокої примиреності і втишеності.

Вся змістова течія твору переходить у малодосліджені і дивовижні духовні виміри. Розкривається уявлення про всесвіт, як безодню, де грають, клубочаться, бурхають стихії. Людина серед того хаосу стоїть ображена і заведена на трагічні манівці; робить гігантні зусилля волі: пробудити з глибин своєї скривдженої душі — пориви, достатні, щоб протиставитися облудному фатумові і діям вічного зла. Одного насправді досягає: встояти з піднесенням чолом проти найпроклятуціших вихорів з безодні.

Здебільшого строфи зафарблені ображеністю, презирством, непогодженням, ненавистю, досадою, підозрінням, обуренням, прокляттям, осудом, відреченням, зневірою тощо.

На всіх берегах Осьмаччиного стилю торкнувся кольорит рокованого смерчу, що проходить по гіркому розбурханому морю настроїв.

Різно, з почуттям своєї правоти, автор змушує читачів звикати до несподіваного ускладнення в ліричній розповіді.

І блазнів я минав без боротьби

туди, де ніч, і сови, і пустиня,

неначе повна горя та журби

осиротіла молода рабиня,

якій сказати радісне: "люби!"

і сором, і нужда язик зупинять,

бо жде у відповідь хоч мідний гріш

одержати, а хоч у серце ніж.

Фантазмагорійний узор можуть приклонники всього "усталеного" вважати за грубий, дикий, неприпустимий, навіть — графоманський (так і було!). А рацію має Тодосій Осьмачка. До його мистецької правди звикатимуть; вона перетвориться в звичайну і всім зрозумілу.

Пишучи поему, він прийшов до суперечности з декотрими поняттями доби, твердими і точними; став "відступником" і "порушником". Каміння злих слів летіло на його постать.

Він жив з великою тривогою, в напруженні всіх душевних сил, розламуючи стіну, що розділяє "сьогодні" і "завтра" в нашому письменстві. Вів війну і мав на початку поеми втрати: бездиханними жертвами за доступ до мети впали декотрі з октав. Його поема — подвиг творчости, виконаний на самоті, з трудною зосередженістю думки і уяви, у вовчих умовах побуту.

Під його рукою реалістичний "модернізм" пережив і розлам і оновлення, зберігаючи повно одну сторону строго правдивого мистецтва: з духовною радістю від образного збагнення світу.

З поемою Т. Осьмачки — як з річкою напровесні: лід скрес, і його понесли, бурхаючи, води. Імпресіоністична панорама, розірвана! — пішла хвилями в океанічний розмах.

Несамовита метафоричність, контрольована яструбиною зіркістю поета з довголітнім досвідом, сягає нових кордонів ліричного поля. Для читачів, хто ще не звик до стежок автора, вона видається дивоглядною, хоч круг її образів повен природної краси.

Здебільшого проклинаючи дійсність, а інколи оповиваючи мріями, автор шукає в її сторонах — добору для всеосяжної мистецької фрески: в народно-поетичномудусі.

Любовно виображує традиційний побут, навіть і в примарних сценах "несправжнього", зберігаючи дух старовини. Стеменно, як від давноденних переказів, розгортається подія з участю нечистої сили, коли, наприклад, в личині демона-кота мчить на санях; а селянин має супроти нього зубок від борони.

Природа "олюдянена". Але і в ній і в побуті мучать невідомі потужності.

Бо зло, ані його провісник сич не зникне, хоч і вирвемо у ката і поламаємо кровавий бич, що б'є мене, закатувавши брата звідтоді, як куми п'ють могорич аж доки не закидає лопата...

Тряслися гори зісподу до скель

від вовчого гостріші навіть зуба;

і вили сови із нічних пустель,

вітаючи у кручах душогуба,

де дерево ніяке не росте,

а на котячих не заритих трупах

на місяць жовті гавкали лиси,

щоб крові дав з небес, а не роси. Всюди прикметна подробиця, вихоплена з дворища, перенесена в вірш; — підказує настрої і відразу змушує приуявити життя:

бджола, що воду п'є в кориті. Осьмачка багатий чоловік: запаси зорових вражень щедрою рукою розсіває в строфах. Досвід в нього — ніби в старих селян, кого питають, де копати колодязь. Ще одне: інтуїція; звіряча або пташина, а можливо навіть і така, як у рослин, що за декілька днів, через сотні верст, відчують наближення грози.

Він — останній поет землі в українській літературі; останній речник поезії, що виростала без підстригання свого обквіту під надто витончені, хитромудрі кодекси. Щоправда, в його саду стоять октави: штахетами на стародавній лад, іноді в перешкоду, — а таки поема набирає, завдяки їм, упорядженого вигляду.

Естетичні "канони" Т. Осьмачки якось набагато залежать від закономірностей, що додержується дощ, коли сиплеться на степ.

Відроджується споконвічний ліризм селянського слова, ліризм, що його за останні десятиліття так методично душили в нас металічними рамами друкарського верстату і цеглинами літературознавчих статей, пліснявих від казьонної фальші та нудоти.

Пропливає ліризм Т. Осьмачки фосфорично-яскравою хвилею над явищами нашої вигнанської дійсності; як поріддя сумного села.

Гей, пташе, пташе, соловею мій!

Защебечи пісень хоч бур'янині,

бо страшно сумно на планеті цій

мені у нечуванній самотині...

Бо вроду казку знов на манівці

гурти тягли в базарній хуртовині,

вона ж перекрутивши мотузок,

згубила, утікаючи, вінок. Вік — друкарський; ми звикли уявляти поему на вигляд книжки; але в творчості Т. Осьмачки багато можна зрозуміти, коли вернемося до прадавнього уявлення про поему, як велику пісню.

Він здобув могутні ефекти поетичности з суворого образного вислову, звичного для нашої мовної стихії; ставив мету:

"... з пісень міцнити діядему незнаній казці, що пішла в світі".

А в душі — "туга, як безодня"; замість "макового цвіту", навколо — "горличина кров".

Він романтик; задовольняється тільки надзвичайними видами, що викликає уява: далеко від сучасности на чотирьох світових сторонах, йому зовсім неприйнятної. Круг справжніх цінностей для його поезії складається над теперішністю. Бо тут лише суєта, кривда, насильство, і в октавах відгуки на них пов'язані з лютістю і відчаєм.

Згострено, з нестримною енергією, Т. Осьмачка окреслює злі сили буття і виспівує їм проклін. Головна особа його лірики — він сам, хто прибирає різні вигляди. Його поезія обертається в безумний вопль на руїнах українського села і духовного світу, побудованого за довгі століття. Строфи звучать, як єреміяда вражаючої сили; як оскарга від людини, що домагається тільки "правди святої" на землі; як плач і ридання коло стін українського Єрусалиму.

В III частині відбувається діалог поета і кесаря, що протиставляється юрбі...

"де я замру, там і вона не рушить,

а де чадить, то там і я горю,

і бачу, як у космосі ворушить

та наша правда кождую зорю.

Але від істини самої мусить

загинути мистецтво, говорю,

і через те спирайтеся, поети,

ще ї на силу, що дають баґнети". В поемі вся пригода героя шириться, як канва для зображення трагічного перелому.

Руйнуються добрі, розумні відносини між людьми, витворені за тисячоліття; обсипається в душах, як цвіт на скалічених бурею деревах, доброзичливість, щирість, дружба, спочуття. Світ стає страшною пустелею для здичавілих душ, і про перехід до такого стану розповідає Т. Осьмачка, наповнюючи сюжет непочисливими враженнями з українського дня.

Компонує епізоди, повні життєвого блиску; сцени стражденні; пісні з прикметою геніяльності, хоч поруч строїть картини з відпечатком дерев'янкуватости, силуваности і штучности. Життєвість і мертвотність так поєднано, що в мистецьких віддзеркаленнях життя з'являється найрізкіший контраст, до глибини проймаючи і їх, і сам характер виконання.

Тісно зближалися явища, при яких дерев'яніє почуття поета, і явища, повні принадности, якраз — в українській дійсності того часу, коли

відкривається тема "Поета". Хід розповіді нагадує вплив від самого життя: рушаючи через твір Т. Осьмачки, перетворюється в течію поезії: бо можна сказати, так велить характерник.

Авґсбург 1947